

UNA ESGLÉSIA POBRA I PER ALS POBRES. DEL CONCILI VATICÀ II AL PAPA FRANCESC

Joan PLANELLAS I BARNOSELL

Adreça: Padró, 11
17142 VERGES (Girona)
E-mail: joan.planellas@gmail.com

Resum

L'autor realitza un recorregut historicoeclesiològic sobre el tema de la pobresa. Comença amb el missatge radiofònic de Joan XXIII abans d'iniciar el Concili i continua amb l'ampliació d'horitzons del Vaticà II, que va fer una opció teològica pels pobres i per la pobresa evangèlica, més enllà d'una opció merament assistencial. En el període de recepció del Concili, aquest tema va anar quedant relegat a un segon pla. Amb l'arribada del papa Francesc s'ha recuperat tant el concepte teològic de pobresa com la temàtica de «l'Església dels pobres», coincidint amb el magisteri de Pau VI, i sota la forta inspiració del Concili Vaticà II.

Paraules clau: pobresa, Concili Vaticà II, Església dels pobres, Pau VI, papa Francesc.

Abstract

In this article, the author carries out a historico-ecclesiological review of the theme of poverty. Starting with the radio message transmitted by John XXIII before the beginning of the Council, he moves on to consider the wider horizons of Vatican II, which made the choice to concentrate on the poor and on Gospel poverty a theological choice that went beyond simply seeking to provide relief. During the time following the Council, this topic was set aside. With the arrival of Pope Francis, both the theological concept of poverty as well as the notion of the 'Church of the Poor' has been recovered, in a way that had been envisaged by Paul VI and was strongly inspired by the Second Vatican Council.

Keywords: Second Vatican Council, Church of the Poor, Paul VI, Pope Francis.

1. INTRODUCCIÓ

De la pobresa com a concepte teològic se'n parlava més en els anys del Concili Vaticà II entre els cercles eclesials de casa nostra que no pas en els últims decennis. Ha estat necessària l'arribada del papa Francesc a la seu de Pere, per a recuperar el concepte d'una forma global en l'Església. Aquest fet es reflecteix en els mateixos manuals o tractats d'eclesiologia publicats en els últims cinquanta anys. Per exemple, si fullegem els publicats en el nostre país, veiem com el nostre tema ha sofert un desplaçament notable entre els tractats editats els primers anys del postconcili i els que es van publicar més tard. Probablement el fet es deu que l'Església, principalment a Occident, s'ha empobrit sobretot pel que fa a prestigi social i a recursos humans. D'altra banda, el concepte teològic «l'Església dels pobres», ha tingut una recepció molt limitada en el primer món: va ser acusat fa uns anys pel seu apropament al marxisme, però sempre ha estat vist com una crítica a l'Església del primer món pel seu aburguesament i instal·lació a la societat. Això va fer que a casa nostra el concepte «l'Església dels pobres» quedés relegat pràcticament a un enfocament «assistencial» i «solidari»: l'Església que «es preocupa» dels pobres, i l'Església que «és solidària» en l'àmbit local i internacional, sobretot davant els desastres mundials. Amb tot, hi ha significatives excepcions, com a casa nostra, el Concili Provincial Tarraconense de 1995, quan en el capítol tercer dedicat a *La sol·licitud pels més pobres i marginats*, dedica l'apartat segon a *L'exigència indefugible del testimoniatge intraeclesial*;¹ i també, molt poc abans, el document *L'Església i els pobres* de la Comissió Episcopal de Pastoral Social de la Conferència Episcopal Espanyola, quan dedica l'últim apartat a *Viure l'espiritualitat cristiana de la pobresa*.² Però, tot i la significativitat d'aquests documents eclesials, el concepte «l'Església dels pobres» ha quedat fora del marc de l'esdeveniment conciliar del Vaticà II, centrant-se

1. CONCILI PROVINCIAL TARRACONENSE 1995, *Documents i resolucions*, Barcelona: Claret 1996, Res. 82-93 (pp. 118-122).

2. CEE – COMISIÓN EPISCOPAL DE PASTORAL SOCIAL, *La Iglesia y los pobres. Documento de reflexión* (25-III-1994): BOCEE 11 (1994) 46-86. Aquest apartat ha estat especialment recordat per la recent Instrucció Pastoral de la CEE, *Iglesia, servidora de los pobres* (24-IV-2015), quan en el núm. 37 s'afirma: «En el documento "La Iglesia y los pobres" [núm. 130] se advirtió ya que "más de una vez, dentro de la Iglesia, hemos caído en la tentación de contraponer la vida activa y la contemplativa, el compromiso y la oración y, más concretamente, hemos considerado la lucha por la justicia social y la vida espiritual como dos realidades no sólo diferentes —que sí lo son en cuanto a su objeto inmediato—, sino independientes y hasta contrarias, cuando no lo son en modo alguno, sino más bien complementarias y vinculadas entre sí». Per a la traducció catalana d'aquest últim document, cf. CEE, «Instrucció pastoral *Església, servidora dels pobres*»: *DdE* 1058 (2015) 432-448; aquí, 442.

quasi exclusivament en l'àmbit de la «teologia de l'alliberament» —pel fet d'esdevenir-ne el seu eix central—,³ sobretot a partir de Medellín i Puebla.

Amb tot, la temàtica de «l'Església dels pobres» ha ressorgit amb força renovada després de l'elecció del papa Francesc, evidenciant una de les característiques més peculiars de l'originalitat del seu pontificat. Abans de tot, ¿per què el mateix nom de «Francesc», mai abans emprat en la història del papat? El mateix papa, en la primera audiència als mitjans de comunicació (16-III-2013), explicà el motiu que l'induí a elegir aquest nom, quan en aquell moment crucial, el Card. Claudio Hummes, que tenia al seu costat, l'abraçà i li digué: «No t'oblidis dels pobres». Immediatament, Mons. Jorge Mario Bergoglio, acabat de ser elegit bisbe de Roma, pensà en sant Francesc d'Assís, l'home de la pobresa, l'home de la pau, l'home que estimà i custodià la creació, l'home pobre que amb humilitat i senzillesa renovà l'Església.⁴

Davant una opinió pública una mica llega en relació amb els temes eclesials, la qüestió de «l'Església dels pobres» podria semblar com a quelcom propi de l'anomenada «teologia de l'alliberament» o, en el millor dels casos, com a quelcom pertanyent al voluntariat social de l'Església. Però, en realitat, es tracta de quelcom molt més profund. «L'Església dels pobres» s'arrela en el nucli més genuí de l'Evangeli de Jesús i del missatge de les Benaurances del Sermó de la muntanya, destinat a tots aquells que vulguin ser veritables deixebles del Senyor. D'aquí l'afirmació del papa Francesc en l'audiència esmentada anteriorment: «Ah!, com m'agradaria una Església pobre i per als pobres!». Es tracta d'una frase que la repeteix a la lletra en la seva Exhortació apostòlica *Evangelii gaudium*, afegint que «per a l'Església l'opció pels pobres és una categoria teològica abans que cultural, sociològica, política o filosòfica», atès que es fonamenta en «els mateixos sentiments de Jesucrist» (Fl 2,5): «Per això vull una Església pobre per als pobres».⁵ En aquesta frase lapidària i, per alguns, sorprenent del papa, es troben els dos aspectes fonamentals de l'argumentació sobre «l'Església dels pobres»: D'una banda, una Església cridada «a evangelitzar els pobres» (Lc 4,18) pal·liant, a més, tota indigència,

3. La «Teologia de l'alliberament» sorgeix davant aquesta provocació: l'existència i la pervivència de la inhumana pobresa en les classes populars explotades, les cultures oprimides i les races discriminades. Cf. Gustavo GUTIÉRREZ, *Teología de la liberación*, Lima: Centro de Estudios y Publicaciones 1971, 226; cf. Joaquín GARCÍA ROCA, «La Teología de la liberación: orígenes y características», en AA. VV., *Teologías del Tercer Mundo*, Cátedra Chaminade 15, Madrid: PPC – Fundación SM 2008, 5-21; Jon SOBRINO, «La raíz de la teología de la liberación», en AA. VV., *Teologías del Tercer Mundo*, 163-178.
4. Cf. Andrea RICCARDI, «La Chiesa dei poveri», en Id., *La sorpresa di papa Francesco. Crisi e futuro della Chiesa*, Milano: Mondadori 2013, 82-118; aquí, 83-84.
5. Francesc, Exhortació apostòlica *Evangelii gaudium* (24-XI-2013), núm. 198: *DdE* 1042 (2014) 115.

però també, d'altra banda, una «Església pobra» fonamentada en el seguiment de Crist i que, per tant, viu en la pobresa evangèlica.

Però aquestes paraules sobre «l'Església dels pobres», remetent immediatament al Concili Vaticà II, expressant d'una forma magnífica una de les característiques de la imatge d'Església que el Concili Vaticà II va voler presentar. Això és precisament el que volem presentar en aquesta ponència. «En el Concili, l'Església s'emmiralla en l'Evangeli», deia en aquells anys Yves M. Congar:⁶ una operació, certament òbvia, però renovadora, atès que, anant més enllà de les bones intencions, implica una reforma de la vida eclesial. I, certament, com podrem veure tot seguit, el Concili Vaticà II acarà aquest tema amb una inusitada sol·licitud.

2. UNA INTERVENCIÓ NUCLEAR: EL MISSATGE AL MÓN DEL PAPA JOAN XXIII (11-IX-1962)

El papa Joan XXIII, en un missatge radiat, dirigit a tots els cristians un mes abans de l'obertura del Concili, a partir de l'afirmació bàsica de Crist com la nostra llum, subratllava com des d'aquest principi l'Església havia d'entendre el seu servei a la humanitat. Per a aquesta comesa, el Papa assenyalava alguns punts importants: la igualtat de tots els pobles en l'exercici dels seus drets i deures, la defensa de la família, o la necessitat de sortir de l'individualisme assumint una responsabilitat social. En aquest marc, afegia Joan XXIII: «Un altre punt lluminós. Davant dels països subdesenvolupats, l'Església es presenta tal com és i vol ser: l'Església de tothom i particularment l'Església dels pobres».⁷ Giuseppe Alberigo⁸ sosté que Joan XXIII manlleua l'expressió «Església dels pobres» del Card. Léon-J. Suenens, que el mes d'abril de 1962 havia presentat al papa un projecte general sobre els temes del Concili on, entre altres coses s'afirma: «Davant els països subdesenvolupats cal que

6. Afirmació citada per Marie-Dominique CHENU, «“La Iglesia de los pobres” en el Vaticano II», *Conc* 124 (1977) 73-79; aquí, 73.

7. «Altro punto luminoso. Infaccia ai paesi sottosviluppati la Chiesa si presenta quale è, e vuol essere, come la Chiesa di tutti, e particolarmente la Chiesa dei poveri» (JOAN XXIII, «Missatge radiat un mes abans de començar el Concili» [11-IX-1962]: *EV* 1, 25* I = QT 15, 56).

8. Giuseppe ALBERIGO, «“Église des pauvres” selon Jean XXIII et le Concile Vatican II», en Marie-Anne VANNIER – Otto WERMELINGER – Gregor WURST (eds.), *Antropos laikos. Mélanges Alexandre Faivre à l'occasion de ses 30 ans d'enseignement*, Fribourg Suisse: Éditions Universitaires 2000, 13-31; aquí, 16, nota 12. Cf. Corrado LOREFICE, *Dossetti e Lercaro. La Chiesa povera e dei poveri nella prospettiva del Concilio Vaticano II*, Milano: Paoline 2011, 132-133.

l'Església aparegui com l'Església de tots i sobretot dels pobres».⁹ Per tant, abans de tot, cal afirmar que l'expressió «l'Església dels pobres», d'acord amb aquests passatges tant del papa Joan XXIII com del Card. Suenens, no pot ser interpretada en un sentit reduccionista o dualista, com si en l'Església existís una Església «dels pobres» i una altra Església que no en fos. El concepte no suposa tampoc retornar a una forma de vida de temps passats o sentir-se dispensats d'atenuar les necessitats dels pobres —com afirma Sigismund Verhey en el seu article a *Sacramentum Mundi*.¹⁰ En canvi, segons el papa Joan, l'expressió implica la conversió constant de tota l'Església cap a un estil de vida i unes formes d'actuar que reproduïxin el seguiment de Crist, llum del món, aspecte que suposa la conversió constant de l'Església cap als pobres, atès que l'Església ha d'aparèixer «com l'Església de tots» o «de tothom» i «sobretot» o «particularment» dels pobres.

El passatge de Joan XXIII és breu, però, com afirma Gustavo Gutiérrez, cada paraula té la seva importància i, tot i la seva modèstia i sobrietat, tindrà un caràcter fontal.¹¹ Al papa Roncalli li agradava la imatge de «punt lluminós» per a subratllar la importància d'una idea.¹² I, en el nostre tema, el «punt lluminós» era el fet que la qüestió de la pobresa juga un paper important en la comprensió de l'Església i de la seva missió. La pobresa real de molts pobles del món té, per al papa Joan, conseqüències eclesiològiques. D'aquí que el tema de la pobresa no és tan sols enfocat des del que podríem anomenar

9. Aquest pla per al Concili del Card. Suenens pot trobar-se en Léon-J. SUENENS, «Aux origines du Concile Vatican II», *NRTh* 117 (1985) 3-21. La referència sobre l'Església dels pobres diu textualment: «Face aux payses sous-développés il faut que l'Église apparaisse comme l'Église de tous et surtout des pauvres» (Ibid., 17).
10. Afirmar Verhey: «No raramente se habla hoy de la "Iglesia de los pobres". Esto lleva consigo un doble peligro: primero, se plantean exigencias al estilo de vida de los cristianos que aspira, esencialmente, a fijar la economía y la forma de vida de tiempos pretéritos, sin ver los cambios que Dios mismo quiere; y, segundo, con demasiada facilidad uno se siente dispensado del cometido de atenuar la necesidad de los pobres (si no de suprimirla) en la medida en que eso va incluido en el mandato de amor que Jesús dio a sus discípulos» (Sigismund VERHEY, «Pobreza», en Karl RAHNER [ed.], *Sacramentum Mundi. Enciclopedia Teológica*, V, Barcelona: Herder 1972-1976, 479-484; aquí, 483).
11. Gustavo GUTIÉRREZ, «Vaticano II, una tarea abierta. La Iglesia de los pobres en Juan XXIII y en el cardenal Lercaro», *Páginas* 178 (2002) 14-20; aquí, 15. Cf. Ramón SALA, «El mundo por los pobres. El legado de la Constitución *Gaudium et spes*», en Isaac GONZÁLEZ MARCOS (ed.), *Concilio Vaticano II. 40 años después* (IX Jornadas Agustonianas. Guadarrama – Madrid, 11-12 de marzo de 2006), Madrid: Centro Teológico San Agustín 2006, 153-189; aquí, 156-159.
12. A l'inici del discurs de l'anunci del Concili tingut el 25-I-1959 a Sant Pau Extramurs, Joan XXIII emprava aquesta mateixa imatge: «Questa festiva ricorrenza della Conversione di San Paolo [...], Ci ha suggerito di aprire l'animo Nostro confidente alla vostra bontà e comprensione circa alcuni punti più luminosi di attività apostolica...» («Primus oecumenici Concilii nuntius», en *Acta DP*, I/I, 3 = QT 15, 35).

la doctrina social de l'Església, com havia fet el mateix Papa en l'Encíclica *Mater et magistra*. La consideració de la pobresa esdevé punt de partença d'un principi eclesiològic que ens ajuda a aprofundir el que ha de ser o esdevenir la mateixa realitat eclesial.

Joan XXIII anomena «països subdesenvolupats»¹³ a les nacions pobres, abandonant així l'eufemisme generalitzat en aquests anys d'anomenar-los «països en vies de desenvolupament».¹⁴ Joan XXIII va saber llegir els «signes dels temps» entenent que la situació de la pobresa de molts pobles era una clara interpel·lació a l'anunci de la fe cristiana i a la mateixa Església. «L'Església es presenta tal com és i vol ser», indica el Papa. D'una banda, l'Església es mostra com una realitat ja present: «l'Església és». Aquí es vol recollir el que l'Església i els cristians han fet i fan en aquest camp. Però també el Papa apunta cap al futur: «l'Església vol ser». Es tracta d'un projecte que cal anar concretant. Cal inventiva i responsabilitat, tot fent que l'Església esdevingui un signe de l'amor de Déu per a tot ésser humà sense cap excepció —una «Església de tots»—. Però, al mateix temps, es recorda la predilecció que ha de manifestar aquesta Església: «particularment l'Església dels pobres». Se subratlla, per tant, al mateix temps, la «universalitat» i la «preferència»: dos conceptes bíblics que van íntimament units l'un amb l'altre.¹⁵ Si s'escull un aspecte deixant de banda l'altre, a l'hora de la veritat es perden ambdós. Es tracta, per tant, de tenir-los tots dos en compte: aquest és el desafiament que té l'Església.

Cal indicar que aquesta intervenció esdevingué nuclear per al nostre tema durant el desenvolupament del Concili Vaticà II. No pretenem abastar aquí i comentar els diversos episodis i intervencions significatives que van tenir lloc a partir d'aquesta indicació inicial de sant Joan XXIII. Però sí que volem mencionar sobretot el famós discurs del Card. Giacomo Lercaro en la pri-

13. El terme «subdesenvolupament» s'havia començat a emprar tan sols pocs anys abans. Un dels primers a utilitzar aquesta expressió fou Gunnar Myrdal (1898-1987), economista suec premi Nobel d'economia el 1974, en unes conferències pronunciades a El Caire l'any 1955. Aquests treballs els publicà després en un dels seus llibres més coneguts (Gunnar MYRDAL, *Economic Theory and Underdeveloped Regions*, London: Gerald Duckworth 1957), on acusa l'economia clàssica de mantenir programes en els quals els països rics mantenen la seva supremacia per damunt dels països pobres.

14. El mateix Joan XXIII l'havia emprat poc temps abans a la seva encíclica *Mater et magistra* (15-V-1961), núm. 161: «Però potser el problema més gran dels nostres dies és el que fa referència a les relacions que han de donar-se entre les nacions econòmicament desenvolupades i els països que es troben encara en vies de desenvolupament econòmic [*quarum oeconomicae progressionis sint in cursu*]» (EE 7, 378 = QT 16, 73; *Ibid.*, núm. 174: EE 7, 390 = QT 16, 77).

15. Gustavo GUTIÉRREZ, «Vaticano II, una tarea abierta», 16.

mera sessió conciliar (6-XII-1962),¹⁶ on proposava la idea de «l'Església dels pobres» com la idea dominant de l'eclesiologia conciliar. També l'al·locució de Joan XXIII fou determinant per al grup de bisbes anomenat «Església dels pobres».¹⁷ Aquest grup fou el veritable motor del tema de la pobresa en el Concili. El seu treball, no exempt de tensions sobretot en la darrera etapa conciliar, acabà amb un document esplèndid, anomenat *El Compromís de les Catacumbes*, en el qual els firmants declaren optar d'una forma real i concreta per la pobresa evangèlica.¹⁸ En resum, la breu frase del Radiomissatge de Joan XXIII sobre l'Església dels pobres impregnà tant els mateixos debats sobre la pobresa tinguts a l'Aula conciliar, com determinats informes¹⁹ i, com

16. El text complet d'aquesta presentació, incloent-hi les parts que no foren llegides en l'aula conciliar, es troba en Giacomo LERCARO, «Chiesa e povertà» (Intervenció pronunciada en l'Aula conciliar, el 6-XII-1962), en Id., *Per la forza dello Spirito. Discorsi Conciliari*, Bologna 1984, 113-122. Vegi's el text llegit en l'Aula, en *Acta syn. I/IV*, 327-330. Les parts centrals d'aquest discurs es van traduir al castellà en Paul GAUTHIER, *Los pobres, Jesús y la Iglesia*, Barcelona: Estela 1964, 153-164. Cf. també, Id., «*Consolez mon peuple*». *Le Concile et l'Église des pauvres*, París: Cerf 1965, 198-205; cf. Giovanni CAPRILE (ed.), *Il Concilio Vaticano II. Cronache del Concilio Vaticano II edite da «La Civiltà Cattolica»*, I-V, Roma: La Civiltà Cattolica 1966-1969; aquí, II, 254.
17. A l'inici de la primera sessió conciliar s'havia format un grup de treball, molt àmpliament internacional, compost per una cinquantena de bisbes i una trentena d'experts, interessats —cadascun a la seva manera, d'acord amb els seus respectius ambients geogràfics i apostòlics— pel problema evangèlic de la pobresa. El nom del grup era «l'Església dels pobres», inspirat en el paràgraf del missatge radiat del papa Joan XXIII, que esdevingué clau per al grup. Solien reunir-se en el Col·legi Belga de Roma. La primera iniciativa d'aquesta comissió, completament privada pel que fa a si mateixa i als seus treballs, havia estat deguda a Paul Gauthier (1914-2002), antic professor del Seminari de Dijon (França) i, en aquells moments, sacerdot obrer de Natzalet. El grup es proposava denunciar i, al mateix temps, pal·liar el trencament o la separació existents entre l'Església i els pobres, no tan sols en el tercer món, sinó també en el món occidental industrialitzat. Cf. Joan PLANELLAS, «El grup anomenat "l'Església dels pobres"», en Id., «*L'Església dels pobres*» en el Concili Vaticà II, Barcelona: FTC 2013, 31-39; cf. pp. 97-104. Cf. Id., «Los artifices del Pacto: Origen, evolución y crepúsculo del grupo llamado "Iglesia de los pobres"», en Xabier PIKAZA - José ANTUNES DA SILVA (eds.), *El Pacto de las Catacumbas. La misión de los pobres en la Iglesia*, Estella: Verbo Divino 2015, 81-109.
18. Xabier PIKAZA - José ANTUNES DA SILVA (Eds.), *El Pacto de las Catacumbas*. També, per a la versió castellana del document, José Luis MARTÍN DESCALZO, *Un periodista en el Concilio*, IV, Madrid: PPC 1966, 490-493; així com també José Ignacio GONZÁLEZ FAUS, *Vicarios de Cristo. Los pobres en la teología y espiritualidad cristianas. Antología comentada*, Madrid: Trotta 1991, 327-329. Per a la versió italiana, Giovanni CAPRILE (ed.), *Il Concilio Vaticano II*, V, 535-536. Existeixen petites variants entre les diverses versions; d'aquí que la versió que considerem més fiable és la italiana. (Cf. Joan PLANELLAS, «*L'Església dels pobres*» en el Concili Vaticà II, 118-122; Id., «Los artifices del Pacto», 108).
19. Per exemple, el document del grup «L'Església dels pobres» dirigit a Pau VI (13-XI-1964) (cf. Giacomo LERCARO, *Per la forza dello Spirito*, 164-166), o bé, l'«Informe Lercaro» sobre la pobresa dirigit també al papa Pau VI (19-XI-1964) (cf. Giacomo LERCARO, «Appunti sul tema della povertà nella Chiesa. Rapporto presentato a Paolo VI», en Id., *Per la forza dello Spirito*, 157-170).

és obvi, alguns passatges finals dels mateixos documents conciliars. Entre aquests últims, cal destacar principalment els de *Lumen gentium* núm. 8 i *Ad gentes* núm 5, com tindrem ocasió de comprovar tot seguit.

3. L'ESGLÉSIA POBRA I PER ALS POBRES EN ELS DOCUMENTS DEL CONCILI VATICÀ II

En els documents del Concili Vaticà II hi trobem una veritable interpel·lació sobre l'Església i la pobresa. En primer lloc, cal indicar que hi hagué quatre amplíssims debats sobre el tema: el de la reforma litúrgica i el de l'Esquema *De Ecclesia* —en el context de les dues primeres sessions—, així com també —a partir de la tercera sessió—, el de l'Església en el món d'avui i el referent al ministeri ordenat, especialment en el context de la vida dels preveres. Aquests debats foren molt rics i, en algunes intervencions, especialment les del Card. Lercaro, anaven molt per davant de la consciència conciliar comuna. Com s'ha insinuat anteriorment, en els debats sobre la pobresa va tenir molta importància el grup anomenat «l'Església dels pobres», veritable motor i ànima de la temàtica, influint decisivament en les diverses aportacions dels Pares conciliars, tot i que en la seva última etapa tindrà abandonaments notables, per una excessiva ideologització del petit grup al voltant de Paul Gauthier, així com per l'activitat frenètica de molts Pares en els últims mesos conciliars. Amb tot, el mèrit notable del grup fou l'haver sotragat les consciències d'un bon nombre de Pares sobre la pobresa, aspecte que incidí tant en la riquesa dels debats, com en la significació d'alguns gestos col·lectius i personals dels membres del Concili sobre l'Església dels pobres. Dins tot aquest marc, no podem negligir l'aportació personal dels dos grans papes del Vaticà II: D'una banda, Joan XXIII, a qui li devem l'expressió «Església dels pobres», pronunciada en el missatge radiat d'un mes abans de l'inici del Concili. D'altra banda, Pau VI, sobretot quan a l'Encíclica *Ecclesiam suam* afirma que una encertada renovació de la vida eclesiàstica ha de passar per l'esperit de pobresa,²⁰ així com també amb el gest de la donació de la tiara als pobres, amb el discurs a l'ONU i amb el viatge a l'Índia en l'etapa final del Vaticà II. Però, principalment, volem aproximar-nos als documents finals aprovats, aspecte que ens proporciona un balanç global de l'aportació conciliar sobre la pobresa i l'«Església dels pobres» en el Concili Vaticà II.

A partir d'una estricta anàlisi semàntica en els diversos documents, quedarem sorpresos per les notables referències. D'una manera explícita, la paraula

20. Pau VI, Encíclica *Ecclesiam suam* (6-VIII-1964), 53: EV 2, 186 = DdE 809-810 (2003) 333.

«pobre [*pauper*]», amb les seves variants [*pauperem, pauperes, pauperibus, pauperiores, pauperiori, pauperioribus, pauperis, pauperum*] hi és present fins a 42 vegades; d'altra banda, el substantiu abstracte «pobresa [*paupertas*]», amb les seves variants [*paupertate, paupertatem, paupertatis*], s'hi troba fins a 21 vegades.²¹ Si hi afegim les quatre notes marginals on trobarem també el concepte, ens surt un total de 67 vegades. Vegi's la relació següent:

Passatges del Concili Vaticà II on explícitament trobem el concepte «pobre / pobresa [*pauper / paupertas*]»:

Document	Número	Total
SC	5	1
LG	8 (4 vegades), 23, 26, 38, 41 (2 vegades), 42 (2 vegades + nota), 43, 44 (en nota), 46, 50, 55, 57	18
GS	1, 15, 27, 37, 57, 63, 69, 72, 81, 86, 88 (2 vegades), 90	13
AA	4	1
PC	1 (2 vegades), 13 (5 vegades), 17, 25	9
CD	12, 13, 30	3
OT	8, 9	2
PO	3 (en nota), 6 (+ nota), 15, 17 (4 vegades), 20, 21 (2 vegades)	11
AG	3 (2 vegades), 5 (2 vegades), 12, 19, 20, 24	8
GE	9	1

TOTAL 63 vegades en el text, i 4 vegades en nota.

Amb tot, com s'ha vist en l'estudi precedent, la teologia de la pobresa no roman merament en aquesta relació que, com és obvi i així s'ha vist a l'hora de realitzar el buidatge de textos, manifesta tonalitats diverses, amb passatges molt importants i altres que esdevenen simples referències. En els documents del Vaticà II hi hem trobat altres passatges que apunten al nostre tema,

21. Cf. Philippe DELHAYE – Michel GUERET – Paul TOMBEUR, *Concilium Vaticanum II. Concordance, Index, Listes de fréquence, Tables comparatives*, Louvain: Université Catholique de Louvain 1974, 479-480; cf. Àngel TORRES CALVO, «Pobres», en Id., *Diccionario de los textos conciliares. Vaticano II*, II, Madrid: Compañía Bibliográfica Española 1968, 1519-1522; Id., «Pobreza», en *Ibid.*, 1522-1527; (cf. «Povero» i «povertà», en «Índice analítico» (del Concilio Vaticano II): EV 1, [282]-[283]).

expressats amb altres conceptes. Així, en la Constitució sobre la Sagrada Litúrgia l'expressió «noble senzillesa [*nobili simplicitate*]» (SC 34) pel que fa als ritus litúrgics, així com «noble bellesa [*nobilem pulchritudinem*]» posada en contrast amb la «mera sumptuositat [*meram sumptuositatem*]» (SC 124) a l'hora de referir-se a la justa llibertat de l'art religiós. A la primera part de la Constitució pastoral *Gaudium et spes*, la predilecció pels pobres és expressada per dues vegades amb el terme sinònim «*egenus*»: «sobretot/especialment els pobres/necessitats [*praesertim erga egentes, praesertim vero egentium*]» (GS 21.42). D'altra banda també, sense trobar-hi els mots «*pauper*» o «*paupertas*», a la mateixa Constitució s'indica que s'emprin «els camins i els mitjans propis de l'Evangeli», molt diferenciats «en moltes coses dels mitjans de la ciutat terrenal», atès que Déu, «tot sovint manifesta la força de l'Evangeli a través de la feblesa dels testimonis» (GS 76). En el Decret sobre l'Apostolat dels laics, en un passatge admirable on tampoc hi trobem els mots «*pauper / paupertas*», tot indicant que és «gran honor dins l'Església la misericòrdia envers els indigents [*misericordia erga egenos*]», es presenta una descripció de l'acció caritativa (AA 8) com a «deure propi» i «dret inalienable» de la comunitat eclesial, anotant-se aquelles sis condicions per tal que «aquest exercici de la caritat es mantingui per damunt de qualsevol sospita». Fins i tot, en el Decret *Unitatis redintegratio*, sobre l'ecumenisme, sense trobar-hi tampoc el concepte, es dedica un número a subratllar la col·laboració amb els germans separats per a trobar «qualsevol gènere de remei» contra la fam i les misèries (UR 12).

Els passatges del Vaticà II esdevenen, per tant, nombrosos a l'hora d'explicitar els deures de l'Església i dels cristians en relació amb els pobres i els marginats de la terra. En ells hi trobem moments àlgids d'explicitació de la doctrina social de l'Església mai tractats en un Concili ecumènic. Traspuant una notabilíssima finor espiritual, els documents conciliaris deixen anar d'aquí i d'allà quines són les actituds veritablement cristianes en relació amb la pobresa evangèlica.

D'altra banda, són més pocs, però, al mateix temps, summament significatius, els passatges on explícitament es parla d'una «Església pobre», o d'unes institucions eclesials més pobres, a imitació de Crist. Cal esmentar, en primer lloc, el passatge nuclear de *Lumen gentium* núm. 8, el més important del Vaticà II sobre l'Església i la pobresa. D'acord amb la intervenció del Card. Lercaro o la proposta de Mons. Ancel,²² el Concili subratlla fortament el

22. Mons. Alfred Ancel, bisbe auxiliar de Lió, va proposar un text per a *Lumen Gentium*, 8 que presenta una gran similitud d'argumentació i contingut amb el que serà definitiu. (Cf. *Fondo Lercaro - Vaticano II*, ISR, Bologna, XXII, 471). L'original llatí d'aquest text es troba publicat

fonament cristològic de la pobresa de Crist com a pedra de toc per a l'actuar de l'Església. Per tres vegades seguides en el mateix paràgraf s'afirma que «així com ha fet Crist», «així... l'Església». En el Decret *Ad gentes* núm. 5, en un passatge que, com s'ha afirmat, és obra de Yves M. Congar, s'apuntarà la mateixa argumentació, atès que en la seva elaboració es tenia ja al davant la Constitució dogmàtica *Lumen gentium* acabada d'aprovar. Cal indicar, a més, que en aquest paràgraf de *Ad gentes*, hom hi troba d'una forma explícita no tan sols el fonament cristològic de la pobresa, sinó també el pneumatològic, atès que s'afirma textualment que és «l'Esperit de Crist» qui farà avançar l'Església «pel camí de la pobresa», tot imitant el mateix Crist. Podent haver plantejat les coses d'una altra manera, com —per exemple— fonamentar-se simplement en la vida dels primers cristians, el Concili ha preferit centrar-se en el fonament ontològic de la pobresa de Crist. No es tracta simplement d'un reclam a «un element integrador de perfecció i de bellesa de l'Església», o d'un simple «reclam filantròpic», com afirmava el Card. Lercaro.²³ Només amb l'estil de vida de Crist, seguint «l'Esperit de Crist», l'Església farà creïble el seu Evangeli davant el món. Aquest era un punt capital del discurs «lercarià», ja que acarava el fonament de la pobresa a partir de la intrínseca relació existent entre el misteri de Crist i els pobres. En aquests dos passatges, el Concili supera la visió que reduïa la pobresa a una crida del cristià individual o, com a molt, d'un determinat grup. Es tracta d'una vocació a la qual tota la comunitat de creients ha de respondre amb acurada sol·licitud. Així com Crist ha escollit la pobresa i l'abaixament, i no la riquesa i el poder per tal d'actuar la redempció de la humanitat, així mateix ha de fer l'Església: en el seu «ésser» i en el seu «actuar» en el món ha de seguir pel mateix «camí». Amb tot, el Concili és conscient de la correspondència no adequada entre Crist, «que no conegué mai el pecat», i l'Església, «que inclou en el seu propi si els pecadors» i és «necessitada sempre de purificació», aplicant-se «sempre a la penitència i a la renovació» (LG 8). Malgrat tot, amb aquesta forma d'actuar, que implicarà la pràctica de «la justícia i l'amor, especialment envers els pobres», l'Església anirà trobant el camí més idoni per acarar adequadament el gran problema de la incredulitat i l'ateisme (GS 21), la indiferència religiosa i la «pèrdua del sagrat» de la «societat opulenta», com afirmava

en Jacques DUPONT, «L'Église et la pauvreté», en Guillermo BARAÚNA (dir.), *L'Église de Vatican II. Études autor de la Constitution conciliaire sur l'Église*, II, Paris: Cerf 1966, 341, nota 1. Cal indicar que en la traducció castellana d'aquesta obra, l'original llatí ha desaparegut. En l'original llatí, trobem també publicat el passatge en Corrado LOREFICE, *Dossetti e Lercaro*, 265.

23. Giacomo LERCARO, «Appunti sul tema della povertà nella Chiesa», 161-162.

també el Card. Lercaro en els seus discursos conciliaris i, especialment, en el seu *Informe* sobre la pobresa dirigit a Pau VI.²⁴

Lumen gentium núm. 8 i *Ad gentes* núm. 5 són, per tant, els dos passatges on explícitament es parla d'una «Església pobre». Però tenim altres passatges on es demana la pobresa de les mateixes institucions eclesials, com és el cas dels Instituts religiosos, que han d'evitar tot luxe o «aparença de luxe, de guany immoderat i d'acumulació de béns» (PC 13). També demana la pobresa dels cristians en general, especialment en el núm. 42 de la *Lumen gentium*, dins la crida universal a la santedat en l'Església, o en el núm. 76 de la *Gaudium et spes*, dirigint-se als «qui es consagren al ministeri de la paraula», atès que, com també indica la Constitució pastoral, «l'esperit de pobresa i d'amor» són «la glòria i el testimoniatge de l'Església de Crist» (GS 88).

D'altra banda, el Concili demana o exhorta a la pobresa a diversos col·lectius dins l'Església, que corresponen als diversos estaments: El Decret *Apostolicam actuositatem* exhorta els laics que «segueixin Jesús pobre» i «imitin el Crist humil», per tal que «lliures de l'esclavitud de les riqueses», estiguin «sempre disposats a deixar-ho tot per Crist» (AA 4). Als col·lectius dels religiosos se'ls urgeix ser «pobres de fet i en esperit» (PC 13). Els candidats al ministeri sacerdotal, «amb particular sol·licitud han de ser educats [...] en un estil de vida pobre [...], de manera que s'acostumin a renunciar amb promptitud a allò que, tot i ser lícit, no és convenient» (OT 9); els preveres «són invitats a abraçar la pobresa voluntària, amb la qual poden identificar-se a Crist d'una manera més evident i exercir el sagrat ministeri amb més promptitud» (PO 17).

Amb tot, en aquests passatges no hi trobem explícitament la referència a la pobresa de tota l'Església, sinó que s'acara el tema com una virtut personal, individual o fins i tot col·lectiva, presentada com un ideal ascètic i, també, com una eina eficaç de cara a l'evangelització, tal com s'indica en referència a la pobresa voluntària dels preveres (PO 17). És interessant notar com, per a aquests últims, el discurs sobre la pobresa és presentat en una perspectiva cristològica i messiànica, atès que davant «els pobres i els més febles», «el Senyor es mostra particularment solidari i l'evangelització dels quals és indicada com un signe messiànic» (PO 6). Aquest fonament cristològic és presentat també pel Concili per mitjà de referències paulines, especialment pel passatge de 2Co 8, 9 —«coneixeu prou bé la generositat de nostre Senyor Jesucrist; ell, essent ric, es va fer pobre per vosaltres, perquè us enriquíssiu amb la seva pobresa»—,

24. *Ibid.*, 159-162.168.

esmentat repetidament en els diversos passatges dedicats a la pobresa (LG 8.42; PC 13; PO 17; AG 3).

Per totes aquestes indicacions conclusives, estem en condicions de fer un balanç que resumeixi el llegat irrevocable del Concili Vaticà II sobre la pobresa i «l'Església dels pobres» i per als pobres en aquests tres punts:

1) En el camp de la moral social, l'ensenyament del Concili Vaticà II sobre la pobresa representa un punt d'inflexió pel que fa a l'ampliació d'horitzons en relació amb les mediacions de la caritat.²⁵ Juntament amb el treball assistencial i a les accions de promoció humana, realitat constant en l'obra social de l'Església al llarg de la seva història, la Constitució pastoral *Gaudium et spes* incideix en el fet que les situacions de pobresa i de marginació social reclamen una especial atenció a les mediacions polítiques. La dimensió política de la caritat demana acarar les causes i no tan sols els efectes de les injustícies i les desigualtats socials en un món cada vegada més global que, precisament, ha d'impedir una globalització de la misèria. El Vaticà II denuncia amb una claredat meridiana l'escàndol que suposa el fet que les nacions riques del planeta siguin majoritàriament de tradició cristiana (GS 88). D'altra banda també, en aquest mateix camp de la moral social —mai tractada tan àmpliament per un Concili ecumènic— els passatges conciliars sobre la pobresa presenten un altre punt d'inflexió pel que fa a la recta valoració i ús dels béns d'aquest món, tot subratllant com l'ajut als pobres no es mesura tan sols amb els béns superflus, sinó fins i tot, amb els necessaris, atès que, precisament, el que és superflu es mesura per les necessitats dels altres (GS 69.88).

2) Traspuntant clarament les pàgines evangèliques, el Concili Vaticà II incideix fortament en el fet que «cal considerar en el proïsme la imatge de Déu, segons la qual ha estat creat» (AA 8), i que en el pobre s'hi troba present el mateix Crist (Mt 25,40). Es tracta del màxim humanisme al costat de la màxima transcendència. En aquest punt, es posa en relleu la categoria social i la dignitat del pobre i dels pobres. El proïsme, sense exceptuar ningú, ha d'esdevenir «un altre jo», tenint en compte principalment la seva vida i els mitjans per poder viure-la amb dignitat (GS 27). És «sobretot» amb «els pobres i els qui sofreixen» que l'Església ha de compartir les joies, les esperances les tristeses i les angoixes (GS 1), tot «prodigant-se per ells de tot cor» (AG 12; cf. 2Co 12,15). Amb una extremada finor espiritual el Concili descriu

25. Cf. Ramon SALA, «El mundo por los pobres. El legado de la Constitución *Gaudium et spes*», en Isaac GONZÁLEZ MARCOS, (ed.), *Concilio Vaticano II. 40 años después* (IX Jornadas Agustianas. Guadarrama – Madrid, 11-12 de marzo de 2006), Madrid: Centro Teológico San Agustín 2006, 153-189; aquí, 187-188.

l'acció caritativa, indicant «que es respecti amb una gran delicadesa la llibertat i la dignitat de la persona que rep ajuda», procurant que les accions cap a ell esdevinguin veritablement gratuïtes, no cercant el «propi profit» o un «desig de domini» o, fins i tot, com un element o mitjà per a propagar la fe (AA 8). La perspectiva de la Constitució pastoral *Gaudium et spes* i la Declaració sobre la Llibertat Religiosa *Dignitatis humanae*, poden ajudar a captar l'esperit que l'Església posa en aquestes paraules.

3) Una major repercussió té encara la recepció del que en podem anomenar la teologia explícita del Vaticà II sobre la pobresa. Ho podem formular de la forma següent: L'atenció prioritària de l'Església per als pobres, o l'opció preferencial per als pobres —«*praesertim pauperibus*», «*peculiari cura*», «*praeprimis*», etc., expressions recurrents en els diversos documents conciliaris (LG 23; GS 1.21.27.57; OT 8; CD 13.18.30; PO 6; AG 12.20; GE 9)—, té unes implicacions personals, institucionals i eclesials que traspassen els postulats de la simple doctrina social de l'Església. En aquest punt, hom pot parlar explícitament de «l'Església dels pobres», expressió que tot i no trobar-se textualment en els documents finals aprovats, com s'ha vist, és encunyada pel papa Joan XXIII en el missatge d'un mes abans de començar el Concili, serà la frase paradigmàtica del nostre tema al llarg de l'assemblea conciliar i, fins i tot, trobarem l'expressió en el magisteri postconciliar amb el papa Joan Pau II.²⁶ L'Església, com afirmava Joan XXIII, ha d'aparèixer «com l'Església de tots» o «de tothom» i «sobretot» o «particularment» dels pobres. Per al Concili Vaticà II, l'opció preferencial pels pobres té uns clars fonaments cristològic i pneumatològic, amb unes repercussions eclesiològiques essencials pel que fa a la vida, a la forma i a l'actuar de la comunitat eclesial. Els textos nuclears de *Lumen gentium* núm. 8 i *Ad gentes* núm. 5, juntament amb altres passatges que demanen l'actitud de pobresa de les mateixes institucions o de determinats col·lectius (AA 4; PC 13; OT 9; PO 17), mostren a bastament aquest punt. Es tracta d'una Església que tant en l'àmbit general com en el particular, *s'ha de reconèixer a si mateixa* en la seva missió entre els pobres i per als pobres.

26. JOAN PAU II, Enc. *Laborem exercens* (14-IX-1981), núm. 8: EV 7, 1424 = DdE 332 (1981) 1108-1109: «Aquesta solidaritat ha de ser sempre present allí on els requereix la degradació social del subjecte del treball, l'explotació dels treballadors i les creixents zones de misèria i àdhuc de fam. L'Església està vivament compromesa en aquesta causa perquè la considera com la seva missió, el seu servei, com la verificació de la seva fidelitat al Crist, per poder ser de debò l'"Església dels pobres"».

No podem parlar, per tant, d'una manca de sensibilitat del Concili pel tema de la pobresa, com a vegades s'ha afirmat,²⁷ sinó més aviat d'una recepció defectuosa en l'Església postconciliar, sobretot en el nostre context occidental. Els passatges conciliars són més que explícits i suficients per a tothom qui tingui «orelles» i vulgui «escoltar» (cf. Mc 4,9.23; i par.): «Qui tingui orelles, que escolti què diu l'Esperit a les Esglésies» (Ap 2,7.17.29).

4. L'ESGLÉSIA SAMARITANA, SERVIDORA I POBRA DEL PAPA FRANCESC: UN RETORN AL CONCILI VATICÀ II I AL MAGISTERI DE PAU VI

Passem ara al Magisteri del papa Francesc sobre la pobresa. En la Butlla *Misericordiae vultus*, el papa recorda l'obra conciliar amb les paraules pronunciades pel beat Pau VI en el discurs de clausura del Vaticà II. Afirmar Francesc:

En el mateix horitzó es col·locava també el beat Pau VI que, en la conclusió del Concili, s'expressava d'aquesta manera: «Volem més aviat notar com la religió del nostre Concili ha estat principalment la caritat... L'antiga història del samarità ha estat la pauta de l'espiritualitat del Concili... [....]. Una altra cosa hem de destacar encara: tota aquesta riquesa doctrinal es bolca en una única direcció: servir l'home. L'home en totes les seves condicions, en totes les seves debilitats, en totes les seves necessitats».²⁸

Aquest retorn a la vegada evangèlic i antropològic obrat pel Concili Vaticà II, i expressat d'una forma admirable per Pau VI en el dia de la seva clausura, és columna essencial del programa pastoral del papa Francesc. L'Església ha de presentar-se davant el món com a «Església samaritana». Però, a més, aquest llegat li arriba també al papa Bergoglio a través de la reflexió teològica de l'Església llatinoamericana i, principalment, per mitjà de les Conferències del CELAM, on el concepte de «samaritaneïtat», «un llenguatge d'abast universal», com afirma el Card. Lluís Martínez Sistach,²⁹ és especialment com-

27. En aquest sentit, Ignacio ELLACURÍA, «Pobres», en Casiano FLORISTÁN – Juan José TAMAYO (eds.), *Conceptos fundamentales de Pastoral*, Madrid: Cristiandad 1983, 786-802; Víctor CODINA, *Fa 50 anys va haver-hi un Concili... Significat del Vaticà II* (Quaderns Cristianisme i Justícia 182), Barcelona: Espinal 2012, 25.

28. Francesc, Butlla *Misericordiae vultus* (11-IV-2015), 4: *DdE* 1057 (2015) 324. Aquí Francesc cita a Pau VI, «Discurs de clausura del Concili Eumènic Vaticà II», núms. 7-8.13 (7-XII-1965): *EV* 1, 456* = *DdE* 809-810 (2003) 378-379 = *QT* 15, 218.220.222.

29. Lluís MARTÍNEZ SISTACH, Carta pastoral *Una Església samaritana enmig de les grans ciutats* (8-IX-2014), 7: *DdE* 1053 (2015) 117.

près i aprofundit en la reflexió pastoral. Així, el Document final de Puebla, fent-se seves unes paraules pronunciades pel papa Joan Pau II en el missatge inaugural de la mateixa Assemblea, parla d'una Església que s'ha de fer «present en la defensa o en la promoció de la dignitat de l'home», atès que la seva missió tot i ser religiosa i no política, no pot tanmateix deixar de «considerar l'home en la integritat del seu ésser». I afegeix:

El Señor delineó en la parábola del buen samaritano el modelo de la atención a todas las necesidades humanas (Lc 10,29ss), y declaró que en último término se identificará con los desheredados —enfermos, encarcelados, hambrientos, solitarios— a quienes se haya tendido la mano (Mt 25,31ss). La Iglesia ha aprendido en estas y otras páginas del Evangelio (cf. Mt 6,35-44) que su misión evangelizadora tiene como parte indispensable la acción por la justicia y las tareas de promoción del hombre.³⁰

En la línia d'aquest passatge de Puebla, el Document final d'Aparecida recull en diverses ocasions el concepte d'una «Església samaritana». Vegem els dos passatges clau del Document sobre aquest concepte:

Iluminados por Cristo, el sufrimiento, la injusticia y la cruz nos interpelan a vivir como Iglesia samaritana (cf. Lc 10,25-27), recordando que «la evangelización ha ido unida siempre a la promoción humana y a la auténtica liberación cristiana».³¹

Evangelizar la cultura, lejos de abandonar la opción preferencial por los pobres y el compromiso con la realidad, nace del amor apasionado a Cristo, que acompaña al Pueblo de Dios en la misión de inculcar el Evangelio en la historia, ardiente e infatigable en su caridad samaritana.³²

30. Cf. III Conferencia Episcopal del Episcopado Latinoamericano, *Documento de Puebla*, núm. 1254, nota 326 [en línia], La evangelización en el presente y en el futuro de América Latina <http://www.celam.org/doc_conferencias/Documento_Conclusivo_Puebla.pdf> [Consulta: 14 març 2015]. Cf. Joan Pau II, «A la justícia mitjançant l'evangelització. Missatge inaugural de la Conferència de Puebla» (28-I-1979), III, 2: *DdE* 276 (1979) 333-352; aquí, 346. El passatge fa també referència al Document final del Sínodo de Bisbes de l'octubre de 1971: «La Justícia en el món»: *EV* 4, 1238-1308 = *DdE* 118 (1972) 93-110.
31. V Conferencia general del Episcopado Latinoamericano y del Caribe, *Documento conclusivo* (Aparecida), núm. 26 [en línia], <<http://www.celam.org/aparecida/espanol.pdf>> [Consulta: 24 febrer 2015]. El passatge esmenta el discurs inaugural de Benet XVI, «L'Església, advocada de la justícia i de la veritat. Discurs en la sessió inaugural de la V Conferència general de l'Episcopat de l'Amèrica Llatina i del Carib» (13-V-2007), núm. 3: *EV* 24, 532 = *DdE* 902 (2007) 484-492; aquí, 487.
32. V Conferencia general del Episcopado Latinoamericano y del Caribe, *Documento conclusivo*, núm. 491. Altres referències poden trobar-se en els núms. 135, 176, 419 i 537.

Hom pot apreciar en el segon passatge esmentat com aquesta Església samaritana és una Església tota ella «Poble de Déu», categoria central en el Magisteri del papa Francesc, com es pot comprovar en la mateixa *Evangelii gaudium*.³³ De fet, molts són els factors que mostren la continuïtat entre el missatge d'Aparecida i el que ens proposa el papa Francesc. El papa representa «el rostre de l'Església de la Caritat»,³⁴ que s'expressa en la misericòrdia³⁵ i en l'abraçada per a expressar la humanitat del nostre Déu. D'aquí que Francesc, de la mateixa forma que havia contribuït a desenvolupar aquest tema en el Document d'Aparecida, parli en diverses ocasions d'una Església samaritana en el seu propi Magisteri. A banda del significatiu passatge acabat de mencionar de la Butlla *Misericordiae vultus*, fou molt explícita en aquest sentit, l'audiència que el papa concedí el 27 de novembre de 2014 als representants del Congrés sobre la Pastoral de les grans ciutats que havia tingut lloc a Barcelona.³⁶ Després de les paraules del nostre Cardenal, Lluís Martínez Sistach, el papa parlà, de dues grans propostes per a la pastoral de les grans ciutats: D'una banda, sortir i proposar gratuïtament, sense esperar a ser cridats. D'altra banda, que aquesta «Església en sortida» esdevingui una «Església samaritana», per a trobar Déu que habita en la ciutat i en els pobres. Es tracta, afegia el papa, del «testimoniatge concret de misericòrdia i tendresa que mira de ser present en les perifèries existencials i pobres, actua directament sobre els imaginaris socials, generant orientació i sentit per a la vida de la ciutat».³⁷

33. Sobre la centralitat del concepte «Poble de Déu» en el Magisteri del papa Francesc, vegi's Joan PLANELLAS, «Quin nom per a l'Església? El debat postconciliar», *RCatT* 40/2 (2015) 373-423.

34. Ghislain LAFONT, *L'Église en travail de réforme. Imaginer l'Église Catholique*, II, Paris: Cerf 2011, 145-168.

35. D'aquí l'anunci de l'«Any Sant de la Misericòrdia» (8 desembre 2015 – 20 novembre 2016), amb motiu del cinquantè aniversari de l'acabament del Concili Vaticà II.

36. Aquesta audiència va tenir lloc el 27 de novembre de 2014 a Roma. El Congrés, en dues etapes, 20-22 de maig de 2014 i 24-26 de novembre 2014, havia tingut lloc a Barcelona. Les ponències, documents i les paraules del papa en l'audiència, es troben publicades en Card. Lluís MARTÍNEZ SISTACH (ed.), *La pastoral de les grans ciutats. Actes del I Congrés internacional*, Barcelona: Claret 2015; trad. castellana, Id., *La pastoral de las grandes ciudades*, Madrid: PPC 2015.

37. «Discurs del papa Francesc», en Card. Lluís MARTÍNEZ SISTACH (ed.), *La pastoral de les grans ciutats*, 379-384; aquí, 383-384. Per a l'original italià, cf. Francesc, «Ai partecipanti al Congresso Internazionale della Pastorale delle grandi città» (27-XI-2014) [en línia], <http://w2.vatican.va/content/francesco/it/speeches/2014/november/documents/papa-francesco_20141127_pastorale-grandi-citta.html> [Consulta: 13 març 2015]: «Seconda proposta: la Chiesa samaritana. Esserci. Si tratta di un cambiamento nel senso della testimonianza. Nella pastorale urbana, la qualità sarà data dalla capacità di testimonianza della Chiesa e di ogni cristiano. Papa Benedetto, quando ha detto che la Chiesa non cresce per proselitismo ma per attrazione, parlava

En aquesta mateixa línia, el papa Bergoglio, en la *Evangelii gaudium*, ja parlava «del lloc privilegiat dels pobres en el Poble de Déu».³⁸ Allà, hi trobem dues afirmacions principals: D'una banda, que «el cor de Déu té un lloc preferencial pels pobres, tant que fins ell mateix es va fer pobre (2Co 8,9)».³⁹ D'altra banda, que «l'opció pels pobres» és «per a l'Església», «una categoria teològica abans que cultural, sociològica, política o filosòfica». Es tracta —afegeix— d'una «preferència divina» que «té conseqüències en la vida de fe de tots els cristians, cridats a tenir “els mateixos sentiments de Jesucrist” (Fl 2,5)». I conclou: «Per això vull una Església pobra per als pobres».⁴⁰ La teologia subjacent és la mateixa de la Constitució *Lumen gentium*, núm 8, i del Decret *Ad gentes*, núm. 5, quan s'afirma que la pobresa en la vida de l'Església té uns clars fonaments cristològic i pneumatològic, amb unes repercussions eclesiològiques essencials pel que fa a la vida, a la forma i a l'actuar de la comunitat eclesial: «Així com ha fet Crist... així l'Església», repeteix *Lumen gentium* núm. 8 fins a tres vegades. I també: «L'Església, sota l'impuls de l'Esperit de Crist, ha d'avançar pel mateix camí seguit per Crist, és a dir, pel camí de la pobresa [*via nempe paupertatis*]» (AG 5). En definitiva, es tracta d'una «Església samaritana», entre els pobres i per als pobres.⁴¹

Per totes aquestes coses, «l'Església dels pobres» ha de trobar en una Església que és «Poble de Déu» el seu lloc adequat. El papa Francesc, en el capítol III de la *Evangelii gaudium* es refereix al Poble de Déu com a subjecte

di questo. La testimonianza che attrae, che fa incuriosire la gente. Qui sta la chiave. Con la testimonianza possiamo incidere nei nuclei più profondi, là dove nasce la cultura. Attraverso la testimonianza la Chiesa semina il granello di senape, ma lo fa nel cuore stesso delle culture che si stanno generando nelle città. La testimonianza concreta di misericordia e tenerezza che cerca di essere presente nelle periferie esistenziali e povere, agisce direttamente sugli immaginari sociali, generando orientamento e senso per la vita della città».

38. Francesc, Exhortació apostòlica *Evangelii gaudium*, 197-201: *DdE* 1042 (2014) 114-116. Vegi's el comentari que en fa Carlos María GALLI, «Los pobres en el corazón de Dios y del Pueblo de Dios. Del Pacto de las Catacumbas al papa Francisco», en Xabier PIKAZA – José ANTUNES DA SILVA (eds.), *El Pacto de las Catacumbas*, 275-312; aquí, 309-311.

39. Francesc, Exhortació apostòlica *Evangelii gaudium*, 197: *DdE* 1042 (2014) 114.

40. *Ibid.*, 198: *DdE* 1042 (2014) 115. Aquí el papa, sense esmentar-la, sembla tenir en compte una afirmació de la Conferència Episcopal Argentina realitzada en 1990: «Mucho antes que una realidad sociológica, económica o ideológica, el pobre es una realidad teológica, profundamente arraigada en la fidelidad al Evangelio de Cristo y en la tradición viva de la catolicidad de la Iglesia» (CONFERENCIA EPISCOPAL ARGENTINA, *Líneas pastorales para la Nueva Evangelización*, Buenos Aires: CEA – Oficina del Libro 1990, 32). Cf. Carlos María GALLI, «Misericordia materna de l'Església envers els pobres, els oblidats i els sobrants en la pastoral megaurbana», en Card. Lluís MARTÍNEZ SISTACH (ed.), *La pastoral de les grans ciutats*, 237-289; aquí, 271. *Id.*, «Los pobres en el corazón de Dios y del Pueblo de Dios», 310.

41. Cf. Joan PLANELLAS, «L'Església dels pobres» en el *Concili Vaticà II*. Vegi's especialment la conclusió (pp. 199-207).

col·lectiu de l'anunci de l'Evangeli,⁴² tot explicitant la seva catolicitat inclusiva de les persones i dels pobles parlant d'«un poble per a tots»⁴³ i d'«un poble amb molts rostres».⁴⁴ Al mateix temps, vincula les nocions de «poble» i «mare» per a parlar de l'Església, com ho va fer la primera tradició patristica. Li agraden les imatges femenines de l'Església: esposa, casa, mare. L'Església és «una mare de cor obert»,⁴⁵ afirma el papa, tot seguint una vegada més el Document d'Aparecida, que contempla l'Església «com una mare que surt a l'encontre».⁴⁶ En aquest punt, ressalta la maternitat pastoral de tot el Poble de Déu.⁴⁷ L'Església és i ha de ser una mare que obre les portes de la seva casa no tan sols perquè entrin més fills, sinó perquè també els qui ja viuen en aquesta llar surtin a l'encontre de tots. Per aquest motiu, la casa d'aquesta «mare de cor obert» ha d'esdevenir com un «hospital de campanya» que, després del combat, recull, alleuja i té cura de tots els fills ferits en la vida i en la fe.⁴⁸ Les metàfores referides a l'Església «com a mare, casa i hospital són eloqüents», afirma Carlos María Galli.⁴⁹ Retornant a la *Evangelii gaudium*, i en la línia dels seus discursos al presbiteri de Buenos Aires, Francesc «prefereix una Església accidentada, ferida i tacada perquè surt al carrer, abans que una Església malalta pel tancament i la comoditat d'aferrar-se a les pròpies seguretats».⁵⁰ Per tant, una Església «samaritana» no significa merament una Església «assistencial», sinó una Església que en les seves actituds i en el seu estil de vida s'identifica amb els pobres i els necessitats, a imitació de Crist. «L'Església pobre és la que, en la seva autocomprensió, no es preocupa per si mateixa i pels seus mitjans», sinó que «més aviat se situa de tal forma que surt cap enfora per a predicar l'Evangeli. Una Església d'aquest tipus transparenta Déu, se situa plenament en el servei de remetre's cap a ell».⁵¹

Ara bé, en tot aquest tema, alhora tan conciliar i, al mateix temps tan profundament evangèlic, el papa Francesc s'inspira en el mestratge del beat

42. Francesc, Exhortació apostòlica *Evangelii gaudium*, 111-134: DdE 1042 (2014) 93-99.

43. Ibíd., 112-114: DdE 1042 (2014) 93-94.

44. Ibíd., 115-118: DdE 1042 (2014) 94-95.

45. Ibíd., 46-49: DdE 1042 (2014) 77-78.

46. V Conferencia general del Episcopado Latinoamericano y del Caribe, *Documento conclusivo* (Aparecida), núm. 370.

47. Francesc, «Cuando la Iglesia nos ha dado a luz», *L'Osservatore Romano* (13-IX-2013), pàg. 12; «En la universalidad de las mamás», *L'Osservatore Romano* (20-IX-2013), pàg. 12; cf. Carlos María GALLI, «Los pobres en el corazón de Dios y del Pueblo de Dios», 295.

48. Antonio SPADARO, «Entrevista a Papa Francesco», *La Civiltà Cattolica* 3918 (2013) 461-462.

49. Carlos María GALLI, «Los pobres en el corazón de Dios y del Pueblo de Dios», 295.

50. Francesc, Exhortació apostòlica *Evangelii gaudium*, 49: DdE 1042 (2014) 78.

51. Ursula NOTHELLE-WILDFEUER, «Una cuestión de autenticidad. Iglesia pobre – Iglesia de los pobres», *SelTeol* 215 (2015) 199-206; aquí, 203.

Pau VI. Com afirma el teòleg argentí Carlos María Galli,⁵² el papa Francesc sent devoció per Pau VI i admira especialment les seves exhortacions de l'any 1975: *Gaudete in Domino* i *Evangelii nuntiandi*. Són, precisament, els seus dos últims documents destinats a tota l'Església i, per tant, d'alguna forma, el seu testament espiritual. Cal indicar que el títol de l'exhortació *Evangelii gaudium* reuneix dos paraules d'ambdós documents. S'ha d'afegir també que el papa Bergoglio, pastor i pastoralista, durant els anys vuitanta del segle passat, havia ensenyat teologia pastoral a la *Facultad de Teología de San Miguel* (Argentina), regentada per la Companyia de Jesús. Allà, segons exposa el mateix Galli,⁵³ havia comentat àmpliament l'exhortació *Evangelii nuntiandi* de Pau VI, acarant les matèries pastorals en l'horitzó de l'evangelització, sota la mirada d'una Església centrada en la missió.⁵⁴ És el que aflora en el seu programa pastoral. En el mateix discurs als participants en el Congrés Internacional sobre la Pastoral en les grans ciutats esmentat anteriorment, acabava afirmant que en l'obra i en els escrits del beat Pau VI hi trobarem la llum adequada per a seguir en aquest camí.⁵⁵ Ressenym, per tant, el Magisteri de Pau VI sobre aquest punt:

Ja hem esmentat el discurs de clausura del Concili Vaticà II del papa Montini, citat per Francesc en la *Misericordiae vultus*. Precissament, aquest humanisme esdevingut servei, el beat Pau VI ja l'havia proclamat en el discurs a l'ONU del mes d'octubre anterior. Havia iniciat la seva intervenció indicant que era un dels més petits d'entre els representants dels estats sobirans. Represento, afirmava el papa, «una minúscula i quasi simbòlica sobirania temporal: el mínim necessari per a ser lliure d'exercir la seva missió espiritual i assegurar a tots qui tracten amb ell que és independent de tota sobirania d'aquest món».⁵⁶ A continuació, es preguntava, què hi feia allà, quin era el seu missatge, què podia aportar com a Església en el context de les nacions. I la resposta donada pel papa era que l'Església és «experta en humanitat»: «És

52. Carlos María GALLI, *Dios vive en la ciudad. Hacia una nueva pastoral urbana a la luz de Aparecida y del proyecto misionero de Francisco*, Buenos Aires: Agape Libros 2011, 32014, 357.

53. *Ibíd.*, 356.

54. En l'Assemblea pastoral de Roma (16-VI-2014), el papa Francesc va afirmar que «la *Evangelii nuntiandi* és el millor document pastoral del postconcili, que no ha estat superat... és una pedrera d'inspiració, una pedrera de recursos per a la pastoral... el testament pastoral del gran Pau VI... un punt de referència» (Francesc, «Con la puerta abierta... una madre tierna y acogedora», *L'Osservatore Romano* [20-VI-2014], pàg. 3). Cf. Carlos María GALLI, «Los pobres en el corazón de Dios y del Pueblo de Dios», 290.

55. «Discurs del papa Francesc», en Card. Lluís MARTÍNEZ SISTACH (ed.), *La pastoral de les grans ciutats*, 384.

56. Pau VI, «Discurs a l'Assemblea General de les Nacions Unides» (4-X-1965), Introducció: EV 1, 370* = DdE 809-810 (2003) 344 = QT 15, 172.

com a “expert en humanitat” que aportem a aquesta Organització el sufragi dels nostres últims predecessors [...], convençuts com estem que aquesta Organització representa el camí obligat de la civilització moderna i de la pau mundial». ⁵⁷ Però, afegia tot seguit:

Fem nostra la veu dels pobres, dels desheretats, dels desgraciats, d'aquells que aspiren a la justícia, a la dignitat de viure, a la llibertat, al benestar i al progrés. Els pobles es giren cap a les Nacions Unides com cap a l'última esperança de la concòrdia i de la pau: gosem aportar aquí, amb el nostre, el seu tribut d'honor i d'esperança. ⁵⁸

Ja en l'Encíclica *Ecclesiam suam* assenyalava les dues condicions particulars per a respondre acuradament a les necessitats i als deures principals a l'hora de fer una encertada renovació de la vida eclesiàstica, i aquestes —pel papa Montini— són l'esperit de pobresa i l'esperit de caritat. Pau VI, en aquesta seva Encíclica programàtica, indica com l'esperit de pobresa es troba alhora proclamat amb tota la força en els Evangelis i posat en perill per la valoració dels béns en la societat moderna. Per això demana consell a tot el poble cristià per tal que, «com a veu autoritzada que interpreta els millors impulsos amb què bateja l'Esperit de Crist en la santa Església», expliciti «com avui, tant pastors com fidels, han d'educar el llenguatge i la conducta segons la pobresa». Al mateix temps, demana igualment «de quina manera hem de proposar conjuntament a la vida de l'Església aquells criteris directius que han de fonamentar la nostra confiança més en l'ajut de Déu i en els béns de l'esperit, que no pas en els mitjans temporals». ⁵⁹ En relació amb l'esperit de caritat, Pau VI assenyalava com «ha d'ocupar avui el lloc que li escau, el primer, el més alt, en l'escala dels valors religiosos i morals, no tan sols en l'estimació teòrica, sinó també en l'actuació pràctica de la vida cristiana». ⁶⁰ D'acord amb aquest ensenyament, i en el marc de tot el debat sobre la pobresa tingut en el Concili, mentre a l'Aula conciliar els Pares discutien l'Esquema que culminarà amb la Constitució *Gaudium et spes*, Pau VI farà el significatiu gest de donar la tiara als pobres. ⁶¹

57. *Ibíd.*, 1: EV 1, 375* = DdE 809-810 (2003) 345 = QT 15, 173.

58. *Ibíd.*: EV 1, 376* = DdE 809-810 (2003) 345 = QT 15, 174.

59. Pau VI, Encíclica *Ecclesiam suam*, 53: EV 2, 186 = DdE 809-810 (2003) 333 = QT 16, 218-219.

60. *Ibíd.*, 55: EV 2, 187 = DdE 809-810 (2003) 333-334 = QT 16, 221.

61. Aquest gest va tenir lloc a la basílica de Sant Pere el 13 de novembre de 1964, en acabar un ofici litúrgic. Es tractava d'un gest simbòlic, personal i espontani, al que Pau VI hi era afeccionat, tot i que, sense cap mena de dubte, el papa hi havia reflexionat llargament. Cf. Joan PLANELLAS, «La donació de la tiara pontifícia als pobres (13-11-1964)», en *Id.*, «L'Església

Acabat el Concili i en la línia del que hom pot trobar en la Constitució *Gaudium et spes*, Pau VI publicarà l'Encíclica *Populorum progressio*. Era la primera vegada que apareixia una Encíclica social amb una visió universal o planetària de la justícia, de la solidaritat i de la pau. Es tractava d'un «no» molt clar al colonialisme, a l'armamentisme i a l'enganyosa dependència econòmica i cultural dels països pobres en relació amb els països rics. D'aquí que, entre altres coses, afirmava:

Cal repetir també això: el superflu dels països rics ha de servir als països pobres. La regla que vigia abans en favor dels més pròxims ha de ser aplicada avui a la totalitat dels necessitats de tot el món. Per cert, que els rics seran els primers que se'n beneficiaran. Altrament, la seva prolongada avarícia no podria deixar de suscitar el judici de Déu i la còlera dels pobres, amb conseqüències imprevisibles.⁶²

Per la darrera frase d'aquest passatge, així com pel mateix contingut de l'Encíclica, els defensors del lliure mercat sense límits la titllaren de demagògica i incendiària.⁶³ Però molts pobres intuïren que el papa estava de la seva part. Per aquest motiu, quan els visità a Bogotà (1968), a Uganda (1969 i a Manila (1970), van escoltar amb gust a un home que se'ls presentava amb senzillesa i autenticitat, un home en el que hi intuïen la veu de Déu.

Davant la cultura dels «sobrants» de la nostra societat, denunciada per Francesc a la *Evangelii gaudium*,⁶⁴ el beat Pau VI té una preciosa reflexió sobre el gest de Jesús en el moment de la multiplicació dels pans que, segons l'Evangeli de Joan, mana recollir les sobres (cf. Jn 6,12). Es tracta d'un discurs als participants en la Conferència mundial de l'alimentació, tinguda el novembre de 1974. Hom pot apreciar com és el destí més alt que té l'home el que ha de comportar la inquietud i la generositat cap als pobres i necessitats:

dels pobres» en el Concili Vaticà II, 105-109. Atès que en les Actes conciliars no es fa menció d'aquest episodi, la font bàsica és *L'Osservatore Romano* de l'endemà (14-XI-1964) pàg. 1; cf. Norman TANNER, «La Iglesia en el mundo (*Ecclesia ad extra*)», en Giuseppe ALBERIGO (dir.), *Historia del Concilio Vaticano II*, IV, Leuven – Salamanca: Peeters – Sígueme 1999-2008, 344-348; Giovanni CAPRILE (ed.), *Il Concilio Vaticano II. Cronache del Concilio Vaticano II edita da «La Civiltà Cattolica»*, IV, Roma: La Civiltà Cattolica 1966-1969, 431-432.

62. Pau VI, Encíclica *Populorum progressio* (26-III-1967), 49: EV 2, 1094 = DdE 14 (1967) 957-958.

63. Cf. Eduardo DE LA HERA, *La noche transfigurada. Biografía de Pablo VI*, Madrid: BAC 2002, 651-653.

64. Afirmar Francesc: «No es pot tolerar més que es llenci menjar quan hi ha gent que passa fam [...]. Es considera l'ésser humà en si mateix com un bé de consum, que es pot usar i després llençar [...]. Els exclosos no són “explotats” sinó rebuigs, “sobrants”» (Exhortació apostòlica *Evangelii gaudium*, 53: DdE 1042 [2014] 79; cf. núm. 74: DdE 1042 [2014] 84).

Quina formosa lliçó d'economia en el sentit més noble i més ple de la paraula, davant la nostra època dominada per la malversació! Porta amb ella, a més, la condemna de tota una concepció de la societat en la qual fins i tot el mateix consum tendeix a convertir-se en el seu propi bé, menyspreant els necessitats i en detriment, en definitiva dels qui es creuen ser els beneficiaris d'aquest consum, incapaçs ja de percebre que l'home està cridat a un destí més alt.⁶⁵

I encara, en el breu recorregut pel Magisteri del beat Pau VI, podem acabar esmentant una significativa audiència general. Es tracta de l'efectuada el 24 de juny de 1970 i que porta per títol: «La crida del Concili a la virtut personal i eclesial de la pobresa». Després d'efectuar breument un recorregut evangèlic i conciliar al tema de la pobresa, afirma el papa: «Tots veiem la força reformadora que té l'enaltiment d'aquest principi: l'Església ha de ser pobra. I no només això. L'Església ha d'aparèixer com a pobra».⁶⁶

En resum, la coincidència d'aquest Magisteri del beat Pau VI amb el pensament del papa Bergoglio resulta més que evident. En ell hi troba una notabilíssima font d'inspiració que remet, a la vegada, a la obra del Concili Vaticà II i, com és obvi, a les mateixes fonts evangèliques.

5. CONCLUSIÓ

En l'estudi precedent hem anat resseguint el ric filó sobre una Església pobra i per als pobres que va del Concili Vaticà II al papa Francesc. Com a conclusió, els passatges descrits argumenten la pobresa com a forma de vida, tant com a cristians en singular, com a comunitat eclesial en particular. Es tracta d'una actitud fonamental per a la mateixa espiritualitat cristiana, que no es fonamenta en una mera opció filantròpica, sinó que senzillament se sustenta en el mateix seguiment de Jesucrist. A partir dels debats, propiciats en gran part pel grup de bisbes «Església dels pobres», juntament amb els documents ressenyats, el Vaticà II va fer una opció teològica pels pobres

65. Pau VI, *Discurs als participants en la conferència mundial de l'alimentació* (9-XI-1974): *L'Osservatore Romano* (10-XI-1974), pàg. 5 [en línia], <http://w2.vatican.va/content/paul-vi/es/speeches/1974/documents/hf_p-vi_spe_19741109_conferenza-alimentazione.html> [Consulta: 6 agost 2015].

66. Pau VI, Audiència general (24-VI-1970): «Il richiamo del Concilio alla virtù personale ed eclesiale della povertà» [en línia], <http://w2.vatican.va/content/paul-vi/it/audiences/1970/documents/hf_p-vi_aud_19700624.html> [Consulta: 27 març 2015]: «Tutti vediamo quale forza riformatrice abbia l'esaltazione di questo principio: la Chiesa dev'essere povera; non solo; la Chiesa deve apparire povera».

i per la pobresa evangèlica, més enllà d'una opció merament assistencial. Es tracta de la *sequela Christi*, o si es prefereix, *la via Iesu* com a nucli de l'actuar de l'Església. Encarregada de procurar als homes els fruits de la salvació, l'Església no pot realitzar la seva tasca per mitjans diversos a aquells que emprà el mateix Crist.⁶⁷ L'Església ha de continuar l'obra de la salvació obrada per Crist, manifestant-lo al món, amb el mateix estil de vida en què ell es manifestà. Això és el que realment diu el Concili sobre el tema, i aquest és el mateix programa del papa Francesc. Es tracta de fonamentar-se en «els mateixos sentiments de Jesucrist» (Fl 2,5) que «essent ric, es va fer pobre per vosaltres» (2Co 8,9). Per això Francesc vol «una Església pobra per als pobres».⁶⁸ Amb aquesta afirmació, el papa remet als passatges del Concili Vaticà II i, de fet, al mateix Evangeli.

En el present eclesial, estem en condicions d'anar recuperant aquestes qüestions amb una visió més serena, més global, més oberta, més evangèlica. La proposta pastoral del papa Francesc i el mateix Any Sant de la Misericòrdia, amb motiu del cinquantè aniversari de la conclusió del Concili Vaticà II, esdevenen uns bons esperons per aquesta tasca. En aquest objectiu s'hi ha d'implicar tota l'Església, davant un món poc propens a regir-se pels valors de «l'Esperit de Crist» (cf. AG 5). El cristianisme no és més que seguir el camí de l'Evangeli de Jesús de Natzaret. En aquest punt es troba la credibilitat de l'Església i que aparegui realment com una Església més senzilla, més pobra, més servidora. En definitiva, el Concili Vaticà II parlà de seguir aquest camí: un camí comú a Crist i a l'Església.

Però perquè precisament la pobresa evangèlica és un camí —la *via Iesu*—, més que una norma o una llei que necessiti esdevenir reglamentada contínuament en documents oficials, és essencialment teològica, és un acte de fe, és l'exercici d'una dependència vertical absoluta que transforma les relacions horitzontals, és un «camí» cap a Crist, un escoltar el seu Esperit, un participar en el seu misteri. El ressort positiu de la pobresa, com tota vida cristiana autèntica, sempre va més enllà de la llei. La pobresa es troba sempre en relació amb la noció de la llibertat, que no és altra que la llibertat dels fills de Déu, atès que tant individualment com eclesialment, la pobresa evangèlica implica un doble alliberament: d'una banda, l'alliberament de l'obsessió per les riqueses —tant de les que es tenen com de les que no es tenen— i, en segon

67. Aquesta frase l'hem manllevada del mateix Jacques Dupont quan conclou el seu comentari a *Lumen gentium* núm. 8: «Chargée de procurer aux hommes les fruits de la rédemption, l'Église ne peut accomplir sa tâche par des moyens différents de ceux que le Christ a employés pour nous racheter. Voilà ce que nous trouvons dans le texte conciliaire» (Jacques DUPONT, «L'Église et la pauvreté», 354).

68. Francesc, Exhortació apostòlica *Evangelii gaudium*, 198: DdE 1042 (2014) 115.

lloc, implica el treball per l'alliberament de l'esclavatge de la misèria. Aquest és el veritable «poder» del «no poder» de la pobresa,⁶⁹ la llibertat dels fills de Déu. Els «fills» són lliures, diu Jesús (Mt 17,25-26). «Per això, si el Fill us fa lliures, sereu lliures de debò» (Jn 8,36). És allò de Sant Francesc d'Assís en el moment de desposseir-se de les seves riqueses:

Fins ara he anomenat pare a Pere de Bernardone. Però, atès que he resolt servir des d'ara tan sols a Déu, retorno a Pere de Bernardone tots els diners amb els que es preocupava i tots els vestits que d'ell he rebut. D'ara endavant ja no diré el meu pare Pere de Bernardone, sinó Pare Nostre que esteu en el cel, perquè en ell hi he posat tots els meus tresors i he col·locat tota la meua esperança.⁷⁰

En aquest punt es troba també el tallant de la navalla entre la veritable saviesa cristiana pel que fa a la pobresa evangèlica i l'esperit merament revolucionari. Yves M. Congar ho apunta agudament en el seu famós llibre sobre la *Veritable i falsa reforma en l'Església* en exposar l'obra de dos grans reformadors del segle XIII, Pere Valdés i Sant Francesc d'Assís.⁷¹ Ambdós van viure amb extremada intensitat la pobresa evangèlica. No es pot dir que Valdés la visqués amb menor intensitat. Però Valdés i els seus seguidors pensaven que ells tenien la raó en contra de tots els altres, pensaven que ells eren la veritable Església, esdevenint extremadament crítics i negatius en agra oposició al clergat catòlic, aspecte que els portava a pensar que era impossible salvar l'Església a través de la mateixa Església. En canvi, subratlla Congar, «és sorprenent que en els escrits i en les paraules, relativament nombroses, que conservem de Sant Francesc, no es troba cap crítica de la situació, o dels homes d'Església».⁷² Francesc estava convençut de la força i del poder de Déu que actua en els homes i que, malgrat tot, podia renovar l'Església per mitjà de la mateixa Església.

Per això el Concili Vaticà II, en el passatge més important sobre la pobresa acaba parlant de renovació i de penitència (LG 8), havent explicat ben poques ratlles abans que l'Església «és invitada» a imitar la *quenosí* de Crist. I si «és invitada [*vocatur*]», significa que no imposa merament una norma, perquè la «*sequela Christi*» en el seu abaixament no pot reduir-se a una

69. Cf. Hubert LEPARGNEUR, «El dilema de la pobreza y de la eficacia en la Iglesia», *Conc* 124 (1977) 110-118; Yves M. CONGAR, «La pobreza como acto de fe», *Conc* 124 (1977) 119-129.

70. Sant BONAVENTURA, *Legenda Maior*, cap. II, 4, en *Estudios completos de San Francisco de Asís y biografías de su época*, Madrid: BAC 1945, 521-665; aquí, 533.

71. Yves M. CONGAR, *Vraie et fausse réforme dans l'Église* (UnSa, 72), Paris: Cerf 1950, 21969, 496-497.

72. *Ibíd.*, 497.

reglamentació. Però també, en segon lloc, vol dir que de forma intencionada el passatge conciliar ens fa una crida al penediment i a la penitència, com s'afirmarà unes poques ratlles més avall, atès que l'Església no sempre ha seguit aquest estret i aspre «camí». A més, tant a *Lumen gentium* núm. 8 com a *Ad gentes* núm. 5, l'estil de pobresa és anomenat «camí» [*ad eandem viam* (LG 8), *eadem via* (AG 5)], comú a Crist i a l'Església, amb tota la densitat teològica que té aquest concepte en el Nou Testament. El Concili, per tant, d'una manera clara i concisa, ha incidit en els aspectes clau del problema: atents a la veu de l'Esperit, que és «l'Esperit de Crist», és indispensable una Església que imiti Crist pobre per tal que pugui esdevenir «l'Església dels pobres» i la servidora dels pobres. Aquests són els dos eixos centrals del problema, que no podem deixar passar per alt i que esdevenen sempre actuals, tant a la vella Europa com a la resta del món.

La invitació a seguir el model de Jesús pobre que té una opció preferencial pels pobres i desvalguts, implica per a tots —tant pastors com fidels— una conversió constant a l'esperit de les benaurances evangèliques. Aquest és el gran treball a realitzar en la vida de la mateixa Església, esdevenint un testimoni clau per a la nova evangelització. Aquest do sempre s'ha de demanar per mitjà de la pregària, a fi que imitant la *quenosi* de Crist «pugui brillar sempre la pobresa en l'Església». ⁷³ Des d'aquesta òptica, es podrà acarar adequadament un dels grans reptes que té l'Església i la mateixa teologia en els moments actuals de cara a la nova evangelització, que és la de donar resposta, dins el marc de la fe, a la situació dels marginats de la terra, dels explotats del tercer i quart món; al mateix temps que farà creïble el testimoni cristià en la societat actual.

73. Afirma una pregària de Laudes del Temps de Nadal: «Crist, Fill de Déu, de la mateixa naturalesa del Pare, engendrat eternament, nascut a Bet-Lèhem segons les Escriptures, us demanem que brilli sempre la pobresa en la vostra Església» («Temps de Nadal. Pregària de Laudes del dia 31 de desembre», en *Litúrgia de les Hores*, I, Barcelona: Editorial Regina 1977, 425).